

Dažas latviešu valodas verbu konstrukcijas ar priedēkļa dubultojumu ar prievārdu vai apstākļa vārdu

Some Latvian constructions involving prefixed verbs with the prefix echoed by a preposition or an adverb

Dens Dimiņš

University of Iceland,

Faculty of Icelandic and Comparative Cultural Studies,

Sæmundargötu 2, 101 Reykjavík, Iceland

E-pasts: ddeens@gmail.com

Šī raksta mērķis ir īsumā aplūkot dažas latviešu valodas priedēkļverba konstrukcijas, kur verbam ar priedekli seko prepozicionāla vārdkopa, adverbiāla vārdkopa vai adverbs. Šādas konstrukcijas bieži sastopamas visos latviešu valodas funkcionālajos stilos, un tās ir iespējams aplūkot un analizēt konstrukcijgramatikas aspektā. Ja seko formas ziņā līdzīgs prievārds vai apstākļa vārds, runā par sinharmoniju, ja seko semantiski tuvas nozīmes papildinātājs, tad runā par korelāciju.

Atslēgvārdi: sinharmoniskās un korelatīvās konstrukcijas; konstruktivitāte; konstruktikons; konstrukcijgramatika; priedēkļverbi; valodas zīmju trīsdimensionalitāte; aspektualitāte.

1. Definīcijas

1.1. Sinharmoniska priedēkļverba konstrukcija ar prievārdu vai apstākļa vārdu ir veidojums, kurā ir priedēkļverbs, kam seko papildinātājs ar tādas pašas vai līdzīgas formas prievārdu un/vai apstākļa vārdu, piem., „**uz**likt **x uz** galda”, „**pāri**et **pāri** x” (sīkāk par termina „sinharmonisms” lietojumu sk. Peeters-Podgaevskaya 2008, 84, 114, 165, 198).

1.2. Neharmoniska priedēkļverba konstrukcija ar prievārdu vai apstākļa vārdu ir veidojums, kurā ir verbs ar daudznozīmīgu un/vai gramatizētu priedekli, kas sastopams tikai kā morfēma (iz-, ie-, at-, sa-), t. i., bez atbilstoša prievārda, piem., „**atnāc uz** fakultāti”, kā arī priedēkļverbs, kam seko prievārds, kam nav atbilstoša priedēkļa (par, ar), piem., „**iz**likt **uz** papīra”,

„**padomāt par x**”. Protams, ka valodā ir iespējamas arī bezpriedēkļa konstrukcijas, kas atkarīgas no verba valences un citiem faktoriem.

1.3. Neharmonisku konstrukciju apakšgrupa ir korelatīvas priedēkļverba konstrukcijas ar prievārdu un/vai apstākļa vārdu, kurās ir priedēkļverbs, kam seko papildinātais ar atšķirīgas saknes prievārdu vai apstākļa vārdu, kam ir tuva vai līdzīga nozīme darbības vārda priedēklī, ciktāl vispār var runāt par priedēkļiem piemītošām neatkarīgām nozīmēm, piem., „**izņemt x no groza**”, „**uzlikt x virsū**”, „**saskaņot x ar y**”.

1.4. Konstrukciju gramatika (konstrukcijgramatika) ir valodas izpratne, kurā gramatiskie struktūras komponenti tiek aizstāti ar gramatiskajām konstrukcijām, kas „nav tikai sintaktisko noteikumu valodiskie „epifenomeni”, bet gan gramatikas galvenie uzbūves elementi” (Lakoff 1987, 467).

2. Konstrukcijgramatika plašākā kontekstā

Valodas gramatika ir kognitīvs un sociāls fenomens, ko iespējams pētīt un aprakstīt dažādos veidos. Jau **pirmsokrātiķi, Platons (Πλάτων) un Aris-totelis (Αριστοτέλης)** ir pauduši pārdomas par valodas struktūru. **Strukturālisms** 20. gadsimtā uzlūkoja valodu kā attieksmju sistēmu, bet **Noema Čomska (Noam Chomsky) ģeneratīvā gramatika** ienesa jaunas vēsmas, uzlūkojot gramatiku kā specifisku [cilvēka] zināšanu sistēmu, kas ļauj apgūt valodu un to radoši lietot un pārrādīt. Tas tika proponēts ar frāzes struktūrām un atkarību principiem, kas N. Čomska ieskatā ir universāli.

Konstrukcijgramatika pilnveido ģeneratīvo gramatiku, pievienojot tai kognitīvi sociālo dimensiju, proti, tā uzlūko valodspēju kā parādību, kas atkarīga no vispārīgām kognitīvām un sociālām prasmēm, kuras savukārt ir nepieciešams un pietiekams priekšnosacījums valodas kompetences iegūšanai, piem., te minama kategorizēšana, shematizēšana, figūras/pamata izšķiršana, perspektivēšana, kā arī sociālkognitīvas prasmes, tostarp kopīgas intencionalitātes un kopīga uzmanības fokusa noteikšana (Ziem, Lasch 2013, 9). Konstrukcijgramatika nav abstrakta, idealizēta sistēma, bet gan zinātne par heterogēnai valodas kopienai piederošu sociālu būtņu (runātāju un klausītāju) reālajiem valodas paradumiem ar visiem attiecīgajai valodas kopienai raksturīgajiem ierobežojumiem.

Konstrukcijgramatika ļauj aprakstīt visu valodu kā konvencionālu F (formas) un M (nozīmes) pāru (valodas zīmju) tīklu, kur konstrukcijas (gan leksiskās, gan gramatiskās vienības) ir kognitīvi tēli, ciktāl valodas struktūras ir uzskatāmas par cilvēka konceptualizācijas spējas izpausmi (Croft, Cruse 2004, 1). Viljams Krofts (*William Croft* 2001, 18) norāda, ka F un M puses veido simbolisku veselumu.

Konstrukcijas var būt ļoti daudzveidīgas un ar ļoti dažādu sarežģītības un abstrakcijas pakāpi. Tās iespējams pētīt daudzvalodu kontekstā (salīdzinoši) vai vienā valodā, svešvalodu apguves procesā (didaktika), sinhroni, diahroni, nozarēs (terminoloģija), reģistros (stilistika), sociolektos (sociolingvistika), valodas filozofijas un epistemoloģijas aspektā, kā arī korpuslingvistiski. Konstrukcij-gramatikai ir liels potenciāls.

2.1. Konstrukcijas un to veidi

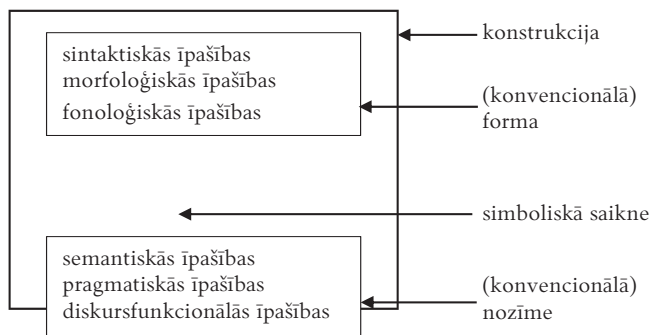
Džordžs Leikofs (*George Lakoff* 1987, 467) definē **konstrukciju** kā „formas un nozīmes pāri (*form and meaning pair*), kur F ir nosacījumu kopa sintaktiskajā un fonoloģiskajā plāksnē, bet M ir nosacījumu kopa semantiskajā, pragmatiskajā un diskursfunkcionālajā plāksnē. Adele Goldberga (Leikofa skolniece) (*Adele E. Goldberg* 1995, 4) piedāvā semantisku Leikofa definīcijas izvērsumu, pievienojot tai nekompozicionalitātes principu – konstrukcija ir uzskatāma par neatkarīgu vienīgi tad, ja tās nozīmi nevar paredzēt pēc citām gramatikā pastāvošām konstrukcijām.

Tradicionālā konstrukcijas jēdziena izpratnē kā piemērus var minēt vairāk-vārdu struktūras, piem., stabilas vārdkopas ar pragmatisku funkciju (*uz redzēšanos! kā tev iet?*), frazeoloģismus (*skatīties caur pirkstiem, neņemt pierē*), gramatiskus frazeoloģismus (*neskatoties uz, par spīti*), sakām-vārdus (*lēnāk brauksi, tālāk tiksī*), shematiskas idiomas (*kas x ko līst y darišanās?*), salīdzinājuma konstrukcijas (*jo -āk, jo -āk*), ditransitivitāti (*dot/sūtīt/atļaut/apsolīt/liegt/būvēt kādam kaut ko*, NP_{NOM} [verbs] [NP_{DAT}] [NP_{ACC}]), dažās valodās arī tri- un kvadritransitivitāti, modālas infinitīva konstrukcijas (vācu *die Aufgaben sind zu lösen*, sal. latviešu *tev nebūs zagt*), modālas divdabja konstrukcijas (*uzdevumi ir risināmi*), absolūto datīvu (*saulei lecot*), debitīva konstrukciju (*uzdevumi ir jārisina*), izpratnes pārbaudes jautājumus (*tu saprati?*) u. tml. (plašas literatūras norādes sk. Ziem, Lasch 2013, 11, 19).

Plašākā tvērumā par konstrukcijām var uzlūkot arī atsevišķus vārdus (*liels, māja*) un salikteņus (*dzelzceļš*), tāpat arī vārdarināšanas komponentus, piem., piedēkļus – darītāja (agensa) (*celt-niek-s, skrēj-ēj-s*), iteratīvos (*skraid-elē-t*), seriātīvos (*šņāk-uļo-t*), faktitīvos (*viz-inā-t*), kā arī piedēkļus – inhoatīvos (*ie-smieties, aiz-degties*), semelfaktīvos (*uz-sprāgt*), debitīva piedēkli (*jā-lasa*), arī vārdšķiras (*lietvārds, darbības vārds* utt.) un gramatiskās attieksmes (*teikuma priekšmets, izteicējs, papildinātājs* utt.), bet šis uzskats attiecībā uz visiem rindkopā iepriekš minētajiem piemēriem ir diskutabls. Atsevišķas fonēmas un galotnes (fleksijas) savukārt nav uzskatāmas par konstrukcijām, jo tās nav valodas zīmes, t. i., neatkarīgs nozīmes un formas salikums, bet tikai piedalās F veidošanā (sīkāk par to Booij 2010, 15).

Pēc V. Krofta (2001, 18) domām, konstrukcijai ir iekšēja simboliski saistīta sintaktiska un semantiska struktūra (salikts formas un nozīmes pāris), kurā līdzdarbojas vairāki elementi un/vai komponenti, kuriem piemīt, no vienas

puses, sintaktiskas, morfoloģiskas, fonoloģiskas īpašības un, no otras puses, semantiskas, pragmatiskas un diskursfunkcionālas īpašības:

1. attēls. Konstrukcijas shēma (pēc Ziem, Lasch 2013, 14).

Šā raksta vajadzībām autors izvēlas **šaurāko konstrukcijas jēdziena izpratni**, neaplūkojot atsevišķus vārdus vai morfēmas kā konstrukcijas. Protons, konstrukcijgramatiku var attiecināt arī uz vārdiem un morfēmām, jo semantiski tās arī ir formas un nozīmes pāri (simboliskas zīmes). Tomēr šā raksta mērķis nav pievērsties sīkai konstrukciju teorētiskai analīzei, bet gan aplūkot latviešu valodas sinharmoniskās un korelatīvās priedēkļverbu konstrukcijas.

2.2. Sinharmoniskās un neharmoniskās konstrukcijas

Sinharmoniskās un korelatīvās konstrukcijas ir veidojumi, kuru esībai ir pragmatiski iemesli. Var rasties jautājums, vai tās atbilst Dž. Leikofa izvirzītajam nekompozicionalitātes kritērijam. A. Goldberga (2006, 5) izvērtētajā (kognitīvajā) konstrukcijas jēdziena definīcijā norāda, ka „struktūras tiek glabātas atmiņā (mentālajā leksikonā) kā konstrukcijas pat tad, ja tās ir pilnībā paredzamas (*predictable*), ja vien tās tiek lietotas pietiekami bieži”. Viņa piemin arī jēdzienu „iesakņošanās” (*entrenchment*), papildinot Ronalds Langakera (*Ronald Langacker* 1987) pausto ideju, ka biežas vārdu kombinācijas valodas lietojumā var nostiprināties kā valodas modeļi (*patterns*), kas vēlāk mentāli tiek uztvertas kā vienība. Jau minētās latviešu valodas darbības vārdu konstrukcijas ir produktīvas (tiek lietotas ikdienā), un var izteikt hipotēzi, ka tās ir iesakņojušās runātāju un klausītāju mentālajā leksikonā kā kognitīvi tēli.

Tālāk tabulā sniegtie sinharmonisko un neharmonisko, t. sk. korelatīvo, konstrukciju piemēri rāda, ka tās nav pilnībā paredzamas un ir atkarīgas no verba (tiešās/konkrētās vai pārnestās) nozīmes.

priedēklis	numurs, piemērs, -i	skaidrojums
ap-	(1) <i>Apej [apkārt] ap māju!</i>	sinharmonisms, fakultatīva korelatīva eksplikācija ar adverbu
iz-	(2a) <i>Izej caur mežu!</i>	korelācija
	(2b) <i>Viņš izgāja [laukā, ārā] no istabas.</i>	korelācija, fakultatīva korelatīva eksplikācija
	(2c) <i>Viņš izslēdza televizoru.</i>	nav sinhronisma, priedēklis pabeigtības nozīmē, sal. „Slēdz ārā/laukā to televizoru!” – kontekstuāla pabeigtība ar eksplikāciju.
pa-	(3) <i>Paej pa ceļu!</i>	sinharmonisms
pār-	(4a) <i>Pārej pār upi (pāri upei)!</i>	sinharmonisms (korelācija)
	(4b) <i>Mēs pārlidojam pāri jūrai (pār jūru)</i>	korelācija (sinharmonisms)
	(4c) <i>Viņš pārkāpa pāri sētai (pār sētu).</i>	korelācija (sinharmonisms)
	(4d) <i>Viņš pārkāpa noteikumus.</i>	nav sinharmonisma, pārnesta nozīme
pie-	(5a) <i>Pieej pie koka!</i>	sinharmonisms
	(5b) <i>Viņš pienāca pie manis.</i>	sinharmonisms
	(5c) <i>Pieej šim uzdevumam radoši.</i>	nav sinharmonisma, pārnesta nozīme
uz-	(6a) <i>Uzlien uz jumta!</i>	sinharmonisms
	(6b) <i>Mēs uzlikām maizi uz galda.</i>	sinharmonisms
	(6c) <i>Uzliec maizi [virsū] uz galda.</i>	sinharmonisms, fakultatīva korelatīva eksplikācija
	(6d) <i>X uzlika mīksto saviem vēlētājiem.</i>	nav sinharmonisma, pārnesta nozīme
	(6e) <i>Uzmet aci[s] šai grāmatai!</i>	nav sinharmonisma, pārnesta nozīme
ie-	(7a) <i>Viņš ienāca iekšā.</i>	korelatīva eksplikācija
	(7b) <i>Ienāc iekšā!</i>	korelatīva eksplikācija
aiz-	(8a) <i>Mašīna aizbrauca aiz mājas.</i>	sinharmonisms
	(8b) <i>Viņi aizbrauca prom.</i>	nav sinharmonisma, priedēkļa polisēmija
no-	(9a) <i>Viņš nokāpa no garāžas jumta.</i>	sinharmonisms
	(9b) <i>Noraksti no lapas.</i>	sinharmonisms
	(9c) <i>Nokrist [zemē] no krēsla.</i>	sinharmonisms, fakultatīva korelatīva eksplikācija
at-	(10a) <i>Viņš atnāca pie manis.</i>	nav sinharmonisma, priedēkļa polisēmija, nav atbilstoša prievārda
	(10b) <i>Atnāc šurp!</i>	nav sinharmonisma, priedēkļa polisēmija, nav atbilstoša prievārda

1. tabula. Sinharmoniskās un neharmoniskās konstrukcijas.

Tas, ka priedēkļa dubultotātvārds var būt vai nu prievārds, vai apstākļa vārds (adverbs), vai abi, nav nekas pārsteidzošs, jo vēsturiski visi priedēkļi ir cēlušies no prievārdiem, respektīvi, adpozīcijām, kas savukārt nereti radušās vēl no kādiem citu vārdsķiru vārdiem, piem., adverbiem, kas iegūti konversijas ceļā no citām vārdformām, piem., lietvārdiem, īpašības vārdiem, skaitļa vārdiem, vietniekvārdiem un verbiem (Kalnača 2013, 98). Līdz ar to ir iespējams runāt par priedēkļa **dublēšanu** vai **reduplikāciju**. Verbālās konstrukcijas (ar priedēkli vai bez tā), kam seko prievārdi (vai adverbi), vienalga, vai tās ir sinharmoniskas vai neharmoniskas, ir salikti veidojumi, kur priedēkļverba un tam sekojošā apstākļa vārda vai vārdkopas ar prievārdu sasaisti nosaka simboliska saikne vairākos līmeņos (sk. iepriekš 1. attēlu), kas pakļauta īpašiem sasaistes nosacījumiem, *linking rules*, kuri savukārt izriet no verba valences un ir sava veida pārvaldījums (rekcija). Šādas konstrukcijas semantiski veido vienotu tēlu (*Gestalt*), ko iespējams iztēloties **telpiski**. Ir skaidrs, ka šī ir abstrakta noētiska telpa, un tās trīsdimensionalitāti nevajadzētu uztvert burtiski kā telpas dimensijas, resp. garumu, platumu un augstumu. Jebkurā gadījumā nav pamata uzskatīt, ka valodas vienības mentālajā telpā pastāv lineārā formā vai arī bināri sazarotas kā koku diagrammās (*tree diagrams*), ar kurām ir problemātiski attēlot iespraudumus, paralēlas struktūras ar kopīgiem elementiem (*Jānis labprāt iet dušā pirms, bet Juris – pēc brokastīm. Viņi sarunājās viens ar otra kaimiņiem. Vai nu Jānis un Juris, vai Pēteris.*), eliptiskas struktūras (*Kuru, tu teici, [ko] Jānis redzēja, bet nepasveicināja, mēs vakar redzējām uz ielas?*). Ja šādas struktūras pastāv apziņā vienlaicīgi, tās atrodas vairākās plaknēs – kā priekšmeti, ko mēs redzam savā priekšā, piem., koki, kas atrodas cits aiz cita. Jāatzīmē, ka valodas zīmju trīsdimensionālais raksturs ir uzskatāmi redzams zīmju valodā, piem., *ASL*, kur telpai ir valodiska nozīme – telpiski tiek rādītas lietvārdu attieksmes, vietniekvārdu reference, verbu saskaņojums, anaforas (norāde uz personu un skaitli) un diskursa telpiskā struktūra (Bellugi, van Hoek, Lillo-Martin, O'Grady 1993, 134). Priedēkļverba konstrukcijās prievārdi vai apstākļi parasti atrodas pa labi no darbības vārda, resp., izteicēja (Lokmane 2013, 765), bet tikpat labi varētu teikt, ka tie atrodas aiz tā.

Lai arī pārsvarā tiek dubultoti vai korelēti verbi ar konkrētas nozīmes priedēkļiem, tomēr ir iespējamas atkāpes no šī principa, piem., teikums ar korelatīvu eksplikāciju (*no~iz*): „Šī reize puisēnam ilgi neizgāja [laukā] **no** prāta.” Šeit „iziet no prāta” lietots pārnestā, idiomātiskā nozīmē ‘aizmirsties’.

Sinharmoniskajām (korelatīvajām) konstrukcijām iespējami analogi – sinonīmiskas konstrukcijas bez dubultojuma, piem., (6b) piemēra vietā („mēs uzlikām maizi uz galda”) var lietot „mēs cēlām maizi galda” un „cel/liec maizi galda” (kontekstuāli pabeigts aspekts (veids) abos gadījumos), šai gadījumā kā vietas apstākļis funkcionē lietvārda forma.

2.3. Priedēkļverbi un aspektualitāte

Verbiem ar priedēkli visbiežāk ir pabeigta aspekta nozīme, lai arī var būt verbi, kuru priedēklim ārpus konteksta nav ne nepabeigta, ne pabeigta veida nozīmes (*pārdot, apceļot, pārlasīt*), kā arī priedēklis var variēt verba leksisko nozīmi, raksturojot darbības vietas, virziena, daudzuma, sākuma u. c. ziņā (*braukt – aizbraukt, atbraukt, izbraukt, iebraukt, apbraukt, uzbraukt, nobraukt, sabraukt, pārbraukt, pabraukt*) (Kalnača 2013, 91). Šādi verbi tiek uztverti un analizēti kā leksiskas vienības. Piemērs „Jenāc iekšā!” varētu pastāvēt arī bez priedēkļa „Nāc iekšā!”, šai gadījumā tas būtu lietojums „vienkāršās tagadnes pamatnozīmē, izsakot darbību, kas notiek runas momentā” (Kalnača 2013, 91), bet neatkarīgi no tā, vai verbs ir ar priedēkli vai bez tā, adverba (vietas apstākļa) lietojums pieļauj arī pabeigtības (perfektīva) aspekta lasījumu (*nāc iekšā = ienāc iekšā*). Tāpat (2c) piemēra skaidrojumā ir norādīts gadījums, kad adverbīala eksplikācija rada pabeigtību. (10b) piemērs bez priedēkļa („Nāc šurp!”) ir ambivalentāks gadījums, kur ekplicitējais (adverbs) neizsaka pabeigtību („atnāc”). Citā kontekstā, pilnīgi iespējams, pabeigtību var izteikt tikai ar priedēkli vien („atnāc”), proti, arī bez ekplicitējošā virziena adverba. Pabeigtība vai nepabeigtība ir pilnībā atkarīga no runātāja intences, piem., „Nāc tuvāk!” („panāc nedaudz”, „nenāc par tuvu”, nepabeigtība) vai „Nāc tuvāk! („pienāc klāt”, pabeigtība), „Dod [šurp] naudu!” („iedod”, pabeigtība), „Dod naudu iztikai!” (katru dienu, iteratīva darbība) (sk. sīkāk par bezpriedēkļa verbu un telpisko adverbu konstrukcijām un to pabeigtības/nepabeigtības aspektu, kā arī telpas/vietas adverba statusa (gramatizēšanās) problēmu Kalnača 2017, īpaši 91–92).

2.4. Sinharmonisms un valodas kultūra?

Prepozicionālais vai adverbīalais „reduplikatīvīts” var tikt vērtēts valodas kultūras aspektā (formāli raugoties, tā ir liekvārdība), bet, šķiet, pārdomājams ir apgalvojums, ka apstākļa vārds, kas pievienojas priedēkļa darbības vārdam (prefiksētam verbam), „tikai precīzē priedēkļa izteikto pabeigta veida lokālo nozīmi, bet neveido kādu īpaša veida izteikšanas konstrukciju – *aiziet prom, atnākt šurp, nokrist nost, pārkāpt pāri, iznākt ārā*” (Kalnača 2013, 91). Tas, ka lietotāji masveidā izmanto šādas konstrukcijas, apliecina izjustu vajadzību pēc tām. Ir gadījumi, kad, atstājot „brīvo telpu” tukšu, rodas negramatiski vai neskaidri, smagnēji teikumi, piem., „*Viņš uzkāpa ___ krēslam.” „? Viņš ienāca ___.” „*Viņš piegāja ___ kokam.” „? Viņš pārgāja ___ upi.” „*Viņš apgāja ___ māju.” Šajos gadījumos, autoraprāt, nevar droši apgalvot, ka adverbīālā vai prepozicionālā eksplikācija verbiem ir fakultatīva (sk. Kalnača 2017, 89), it īpaši verbiem bez priedēkļa. Piem., teikums „Mamma grib mest **laukā** Ķīnas rozi (..)” bez adverba kļūst negramatisks un nesaprotams. Attiecībā uz priedēkļverbiem šai jautājumā vēl nepieciešama padziļināta izpēte.

2.5. Sinharmonisms un korelatīvā eksplikācija citās valodās

Jāatzīmē, ka sinharmonisms un priedēkļu dubultošana ar korelatīviem apstākļiem ir visai plaši izplatīta parādība, līdzīgas konstrukcijas ir atrodamas arī citās valodās (atkārtotās daļas izceltas):

(11) **lietuviešu** valodā:

apėiti apĩ nāmq

apiet.INF ap.PREP māja.ACC.SG

‘apiet ap māju’

(12) **vācu** valodā:

ich gehe ins Zimmer hinein

es iet.PRS.SG.1 iekš.PREP+ART.DEF istaba.ACC.SG iekšā.ADV

‘es ieeju istabā’

(13) **islandiešu** valodā:

a. *komdu inn í stofu!*

nākt.IMPER.SG.2 iekšā.ADV iekš.PREP istaba.ACC.SG

‘nāc iekšā istabā!’

b. *piltur nokkur klifraði uppá (=upp á)*

zēns.NOM.SG kāds.PRON.INDEF list.PST.SG.3 augšup.ADV+uz.PREP

garðinn fyrir framan húsíð

sēta.ACC.SG pie.PREP priekšā.ADV māja.ACC.SG+ART.DEF

‘kāds zēns uzlīda uz sētas mājas priekšā’

(14) **krievu** valodā:

a. *как доехать до остановки X?*

kak doechat’ do ostonovki x

kā.ADV aizbraukt.INF līdz.PREP pietura.GEN.SG X

‘kā aizbraukt līdz pieturai X?’

b. *войти в жилое помещение*

vojti v zhiloe pomeshchenie

ieiet.INF iekš.PREP dzīvojamš.ADJ telpa.ACC.SG

‘ieiet dzīvojamā telpā’

(15) **jaungrieķu** valodā:

πώς απομακρύνομαι από το παιδί μου;

rós apomakrýnomai apó to paidí mou

kā.ADV attālināties.PRS.SG.1 no.PREP ART.DEF bērns.ACC.SG mans.PRON.SG.1

‘kā es attālinos no sava bērna?’

Šis parādības plašā izplatība liecina, ka sinharmoniskās piedēkļverba konstrukcijas ir noderīgas domas izteikšanai un precizēšanai.

3. Secinājumi

Latviešu valodā ne visi piedēkļi ir sinharmonizējami vai korelatīvi eksplīcējami. Piemēros dominē galvenokārt piedēkļverbi ar konkrētu kustības vai vietas nozīmi, kas nav lietoti pārnestā nozīmē (konstruktivitātes ierobežojums), lai arī šim likumam ir izņēmumi. Sinharmonisma un korelācijas parādību var skaidrot ar vēlmi atkārtot informāciju atbilstīgi Pola Graisa (*Paul H. Grice* 1975, 28) kvalitātes maksimai (izteikties skaidri), kas šajā gadījumā daļēji notiek uz kvantitātes maksimas (izteikties īsi) rēķina; kā arī nodrošināt sniegtās informācijas eksplīcītumu un/vai *Aktionsart* (piedēklis bieži vien tiek tulkots kā pabeigtības aspekta izteicējs, tātad pastāv sinkrētisms). Aspektualitātes robežas daudzos piemēros ir neskaidras, un aspekts ir atkarīgs no runātāja intences un verba semantikas. Bieži lietotas sinharmoniskas vai korelatīvas konstrukcijas ir kļuvušas par valodas modeļiem un ir iesakņojušās lietotāju apziņā kā kognitīvi tēli. Sinharmonisms un prepozīcijas dublēšana ar adverbu ir atrodama arī citās indoeiropiešu valodās. Darbības vārds kā telpiska parādība eksistē vairākās daļās, kuras kopumā veido teikuma verbālās semantikas lauku (konstrukciju). Atkarībā no valences verbs it kā projicē vai „atbalso” piedēkļus vai adverbus šai laukā, padarot izteikumu pilnskanīgu un lietotājiem vieglāk uztveramu. Sinharmoniskās un korelatīvās konstrukcijas ir (telpiskas) zīmes ar prototipisku (formas un nozīmes) struktūru, kas iekļaujas leksikona un gramatikas kontinuumā, kurš veido valodu – taksonomiski organizētu konstrukciju tīklu, t. s. konstruktikonu (teleskopēts termins, kas sastāv no vārdiem *construction* un *lexicon*).

Saīsinājumi

1, 2, 3	persona
ACC	akuzatīvs
ADJ	īpašības vārds
ADV	apstākļa vārds
ART	artikuls
ASL	<i>American Sign Language</i>
DAT	datīvs
DEF	noteiktā forma
F	forma
GEN	ģenitīvs
IMPER	pavēles izteiksme

INDEF	nenoteiktā forma
INF	nenoteiksmē
M	nozīme
NOM	nominatīvs
PREF	priedēklis
PREP	prievārds
PRON	vietniekvārds
PRS	tagadne
PGT	pagātne
SG	vienskaitlis
*	(<i>piemēros</i>) negramatisks lietojums
?	(<i>piemēros</i>) apšaubāms lietojums

Literatūra

1. Bellugi, Ursula, Hoek, Karen van, Lillo-Martin, Diane, O'Grady, Lucinda. 1993. The acquisition of syntax and space in young deaf signers. *Language development in exceptional circumstances*. Bishop, Dorothy, Mogford, Kay (eds). Hove: Lawrence Erlbaum Associates, 132–149.
2. Booij, Geert. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
3. Croft, William. 2001. *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
4. Croft, William, Cruse, David A. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
5. Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University Press of Chicago.
6. Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
7. Grice, Paul H. 1975. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*. 3. *Speech Acts*. New York: Academic Press, 22–40.
8. Kalnača, Andra. 2013. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
9. Kalnača, Andra. 2017. The construction *non-prefixed verb + spatial adverb* in Latvian. Pieejams: <http://jeful.ut.ee/index.php/JEFUL/article/view/jeful.2017.8.1.05>. [Skatīts 03.05.2017.]
10. Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: University Press of Chicago.
11. Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
12. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nitiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU, Latviešu valodas institūts, 710–766.
13. Ziem, Alexander, Lasch, Alexander. 2013. *Konstruktionsgrammatik*. Berlin/Boston: De Gruyter.
14. Peeters-Podgaevskaya, Alla V. 2008. *Konceptualizacija prostranstva i ee otrazhenie v russkom jazyke*. Amsterdam: Pegasus.

Abstract

The article provides a brief outline of some Latvian constructions involving prefixed verbs where the verbal prefix is repeated by a preposition of the same or nearly identical phonological shape (synharmonism, for instance *uzlikt x uz galda*) or by a preposition with a semantically close meaning to the prefix but in a different shape or by an adverb (correlation, example *uzlikt vairsū*), viewed from a construction-grammar perspective. Construction is understood as „a form-meaning pair (F, M) where F is a set of conditions on syntactic and phonological form and M is a set of conditions on meaning and use” (Lakoff 1987, 467). Synharmonic and correlative constructions are productive and entrenched in speakers’ mental lexicon as patterns that subsequently come to be perceived as cognitive images (*Gestalt*). These constructions in Latvian are not fully predictable and depend on the valency of the verb. Most frequently they involve verbs of motion or situation in space that are not used in a figurative sense (constructivity restraint). Synharmonism or correlation can be optional but in some cases its absence yields clumsy or even ungrammatical sentences. There is a symbolic multi-level relation between the prefixed verb and prepositional phrase or adverb that follows (cf. the representation of the construction as a form-meaning pair in Ziem und Lasch 2013, 14). It is possible to represent such constructions spatially, i.e. as spatial signs with a prototypical (form-meaning) structure that are part of the lexicon-grammar continuum that, in turn, constitutes language as a taxonomically organized network of constructions, the so-called constructicon. Prefixed verbs in Latvian often show perfective Aktionsart but it need not always be the case, as the aspectual meanings fully depend on the speaker’s intention. Synharmonism and correlative explication of the kind described above is also found in other Indo-European languages and their wide distribution seems to prove the point that such constructions are useful in rendering an utterance clearer and more readily perceivable.